ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 112, Ocak 2021, s. 155-173

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.48574>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

26.12.2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29.01.2021

Dr. Ayşe ERKMEN

Gaziantep Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü
aerkmen@gantep.edu.tr

İKİ ASKERİ DARBE ARASI TÜRKİYE’NİN ARAP ÜLKELERİNE YÖNELİK POLİTİKALARI (1960-1980)

Öz

1962 yılında yaşanan Küba Krizi ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri’nin dış politikasını gözden geçirmek durumunda kalmasıyla Soğuk Savaş döneminin iki bloğu arasında yumuşama sürecine geçilmiştir. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri’nin ve Sovyetler Birliği etrafındaki devletler de dış politika alanlarını genişletme fırsatını yakalamışlardır. Bu dönem Amerika Birleşik Devletleri’nin yanında yer alan Türkiye de dış politikasını çok yönlü hale getirme çalışmalarına girişmiştir. Türk dış politikasında değişikliğe gidilmesinde Küba Krizi’nin sonuçlarının, 1963 yılı Kıbrıs olaylarının, Johnson mektubunun ve 1965 yılında Birleşmiş Milletlerde Kıbrıs konusu görüşülürken Türkiye’nin yalnız kalmasının etki ettiği görülmektedir. Ayrıca 1973 yılında petrol krizinin yaşanması, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’ye ambargo uygulaması da Türk dış politikasına etki eden olaylardır. Türkiye bu gelişmelerle dış politikasını çok yönlü hale getirmeye çalışırken Bağlantısızlarla, Ortadoğu’yla ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. Bunu yaparken Arap ülkelerinin içişlerine ve bu ülkeler arasında yaşanan sorunlara karışmamaya özen göstermiştir. 1967 ve 1973 yıllarındaki Arap-İsrail savaşlarında Arap ülkelerini desteklerken İsrail’le de ilişkilerini sürdürmüştür. İslam Konferansı Örgütü’ne Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılırken, Filistin Kurtuluş Örgütü’nü tanımıştır. Çalışmanın amacı 1960-1980 askeri darbeleri arasında Türkiye’nin Arap ülkelerine yönelik politikalarını belirlemektir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Dış Politika, Arap Ülkeleri.

THE POLITICS OF TURKEY BETWEEN TWO MILITARY COUPS TOWARDS ARAB COUNTRIES (1960-1980)

Abstract

With the Cuban Crisis in 1962, when the United States had to review its foreign policy, a process of softening was started between the two blocs of the Cold War period. In this process, the states around the United States and the Soviet Union also had the opportunity to expand their foreign policy areas. In this period, Turkey, which was beside the United States, has also attempted to make its foreign policy multi-faceted. While discussing the consequences of the Cuban Crisis, the Cyprus events in 1963, the Johnson letter and the Cyprus issue at the United Nations in 1965, it seems that Turkey's being alone has an effect in making changes in Turkish foreign policy. In addition, the oil crisis in 1973 and the embargo imposed by United States on Turkey after the 1974 Cyprus Peace Operation are also events that affect Turkish foreign policy. While Turkey is trying to make its foreign policy multi-faceted with these developments, it has given special importance to developing its relations with the Non-Aligned, Middle East and also with Muslim Arab countries. While doing this, it took care not to interfere with the internal affairs of Arab countries and the problems between these countries. While supporting Arab countries in the 1967 and 1973 Arab-Israeli wars, it also maintained relations with Israel. While participating in the Organization of the Islamic Conference at the level of the Ministry of Foreign Affairs, it also recognized the Palestine Liberation Organization. The aim of the study is to determine Turkey's policies towards Arab countries between the 1960-1980 military coups.

Keywords: Turkey, Foreign Policy, Arab Countries.

1. Giriş

Arap toprakları 1517-1918 yılları arasında Osmanlı yönetiminde kalmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını ve Ortadoğu'da yaşanan sorunları anlayabilmek için öncelikle Fransa ile İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında Osmanlı'yı bölgeden uzaklaştırmaya yönelik faaliyetleri ile bağımsız olacaklarını sanan Arap ülkelerindeki milliyetçi kesimin bu iki devletle işbirliği içinde olmalarını anlamak lazımdır. Genel olarak Türkiye'de Arapların ihaneti söz konusu olduğunda ülkedeki kamuoyunun bir bölümü Ortadoğu ülkelerini Türkiye'nin vazgeçmemesi gereken ülkeler olarak görürken, bir kısmı da Ortadoğu karışık bir yapıya sahip olduğu için bölgeden uzak durulması gerektiğini savunmaktadır. Aynı şekilde Arap kamuoyunda da Türkiye'ye yönelik farklı görüşler mevcuttur. Arapların bir bölümü Türkiye'yi emperyalist olarak değerlendirdikleri bir imparatorluğun devamı olarak görürken, bir kısmı da Osmanlı'nın devamı olarak gördükleri Türklere saygıyla yaklaşmaktadır. Bunların yanı sıra Ortadoğu'yu homojen bir yapıya sahip olarak görmekte hatalıdır diyebiliriz. Bölgede farklı Arap ulusları yaşamakta ve bunların arasında ciddi çatışmalar ve rekabet söz konusudur. Türkiye'ye karşı farklı duygular taşımaktadırlar ve bu durum her ülkede farklı özellik göstermektedir (Arı, 2004: 667).

Atatürk döneminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin komşuları kuzeyde ve doğuda SSCB, 12 Adada İtalya olurken, güney komşuları İngiltere ile Fransa idi. Bu devletler büyük ve çok güçlü devletlerdi. Türkiye bu koşullar içinde kuruluş yıllarında Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlar içinde milli, bağımsız ve çağdaş bir devlet olma yönünde çalışmalarını sürdürmüştür (Gönlübol ve Sar, 1997: 14; Kuruloğlu, 2017; 190). Atatürk dönemi Türkiye'si dış politikada “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini benimsemiş ve bu doğrultuda tarafsızlık politikası uygulamıştır. Sınırlarını güvence altına almaya yönelik anlaşmalara ve paktlara katılmıştır. İran, Yunanistan ve Pakistan gibi ülkeler başta olmak üzere komşu ülkelerle ve o dönem bağımsız olan diğer Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirilmeye çalışmıştır. İnönü dönemine gelindiğinde ise İngiltere ve Fransa ile 1939 yılında imzalanan karşılıklı yardım anlaşmasıyla dış politikada tarafsızlık anlayışının dışına çıkmıştır (Atabey, 2014: 303). Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye tarafsız kalma politikası uygulamış ve bunu başarılı bir şekilde savaşın sonuna kadar sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada iki kutuplu bloklaşma oluşmuştur. Bu bloklaşmanın doğu kanadının başında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yer alırken Batı kanadının liderliğini Amerika Birleşik Devletleri (ABD) üstlenmiştir (Uçarol, 2006: 810). Kutuplaşma ortamında SSCB'nin Türkiye topraklarına ve boğazlarına yönelik oluşturduğu tehlike ve içerideki ekonomik sıkıntılar Türkiye'yi Batı bloğu içinde yer almaya sürüklemiştir. Türkiye SSCB tehlikesi karşısında Truman Doktrinine ve Marshall planına dâhil edilmiştir. 1952 yılında da NATO üyesi olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarının oluşturduğu ortamda Batı ittifakı içinde yer alan Türkiye'nin bu dönem dış politikasına başta ABD olmak üzere Batı etkisinin hâkim olduğu söylenebilir. Bu süreç 1960 askeri darbesine kadar devam etmiştir. Bu koşullar içinde Türkiye 1947- 1960 yılları arasında Ortadoğu'ya başta ABD olmak üzere Batı'nın gözü ile bakmış, aldığı kararlarda Batı etkisi hâkim olmuştur. Bu dönem Ortadoğu ile Türkiye arasında hareketli bir süreç yaşanmış ancak istenilen başarı elde edilememiştir. Bunun nedenleri vardı (Bilgin, 2017: 246). Bunlara baktığımızda; İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1960 yılına kadar geçen bu süreçte SSCB, Türkiye için büyük bir tehlike oluşturuyordu. Bu koşullar içinde Türkiye başta ABD olmak üzere Batılı ülkeleri SSCB karşısında kendisi için kurtarıcı olarak görüyordu. Ortadoğu'daki Arap ülkeleri SSCB'yi bir tehlike unsuru olarak görmüyorlardı. Aksine İngiltere ve Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermiş ve yeni bağımsızlığını elde etmiş veya etmekte olan bu ülkeler, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı ülkelerini kendilerine tehlike olarak görüyorlardı. Bu sebeplerle Türkiye, 1960'lı yıllara kadar Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini istenilen düzeyde geliştirememiştir. 1960 askeri darbesiyle dış politika anlayışında değişikliğe gidilmiş çok boyutlu dış politika uygulanmaya çalışılmış ve bu süreçte Ortadoğu ve Ortadoğu'daki Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye ayrı bir önem verilmiş ve bunda 1965 yılından itibaren başarı sağlanmaya başlanmıştır. 1971-1973 yılları arasında yine bu ülkelerden uzaklaşıldığı görülmektedir. 1973-1980 yılları arasında tekrara Ortadoğu ile ve Arap ülkeleri ile ilişkiler geliştirilerek sürdürülmüştür.

Çalışmanın amacı 1960-1980 yılları arasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini belirlemektir. Bu amaçla yapılan çalışmada, Milli Birlik Komitesi dönemi, 1961-1965 yıllarını kapsayan koalisyon hükümetleri dönemi, 1965-1971 Adalet Partisi hükümetleri dönemi, 1973-1980 koalisyon hükümetleri dönemi” olmak üzere dört başlık altında Türkiye'nin Arap Ülkelerine yönelik politikaları belirlenmeye çalışılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Tutanak dergileri, Dışişleri Bakanlığı kaynakları,

gazeteler ve araştırma eserlerinin incelenmesi sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle çalışma tamamlanmıştır.

2. 1960-1980 Yılları Arasında Türkiye'nin Arap Ülkelerine Yönelik Politikaları

2.1. Milli Birlik Komitesi Dönemi Arap Ülkeleri ile İlişkiler

Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde bir askeri müdahale gerçekleş ve ordu yönetime el koymuştur. Bu süreçte ABD yönetiminin, Türkiye'deki, yönetim değişikliğinden memnun olmazsa, Türkiye'ye müdahale etmesi ihtimali vardı. ABD'ye bu yetkiyi, Eisenhower Doktrinine gönderme yapan 5 Mart 1959 tarihli "Türk-Amerikan Güvenlik İşbirliği Anlaşması" veriyordu (Oran, 2009: 667). Darbe yönetimi bunu önlemek amacıyla 27 Mayıs sabahının erken saatlerinde yayınladıkları bildiride Türkiye'nin dâhil olduğu bütün ittifaklara ve taahhütlere sadık olduklarını, NATO'ya inandıklarını ve CENTO'ya bağlı olduklarını bildirmişlerdir (Topuz, 2016).

Milli Birlik Komitesi (MBK) Başkanı Cemal Gürsel 27 Mayıs günü saat 16'da radyodan yaptığı konuşmada Ortadoğu ülkelerinden söz etmiştir. Gürsel, Ortadoğu'da sulh ve sükûnun sağlanacağını ifade ederek bu dönem Ortadoğu ile ilgilenileceğinin işaretlerini vermiştir (Milliyet Gazetesi, 28.05.1960: 1, 5).

MBK, Başkanı Cemal Gürsel, 30 Mayıs Pazartesi günü yaptığı toplantıda dış politika konusuna da değinmiştir. Gürsel: "Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleriyle dostça münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiştir." demiştir (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/155/1/1/Ek 76/ 30.05.1960/ Sayı: 1).

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran'da yerli ve yabancı 100 civarında gazeteciye verdiği demeçte, yeni hükümetin dış politikasında hiçbir değişiklik olmayacağını, NATO'ya ve CENTO'ya ve diğer bütün imzalanmış anlaşmalara bağlı kalınacağını tekrar emiş ancak konuşmasının devamında: "Müstakil ve Hükümlan Türk Devleti'nin politikasının tatbikatının nüanslarında bazı farklılıklar olabilir. Ezcümle bugünkü hükümetin istiklal ve hükümlanlık mefhumları anlamında daha bariz mefhumlar olabilir, olmalıdır da." ifadelerine yer vererek dış politikada nüans düzeyinde de olsa değişiklikten söz etmiştir (Milliyet Gazetesi, 02.06.1960: 1).

MBK'nın bu şekildeki söylemlerinin ABD'li idarecileri memnun ettiği görülmektedir. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower, Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'e gönderdiği 11 Haziran 1960 tarihli mektubunda; Türkiye'de seçimlerin yapılacağı ve yönetimin seçimle gelen hükümetlere bırakılacağı yönünde yapılan açıklamaları ve Hükümetin diğer uygulamalarını memnuniyetle karşıladıklarını belirtmiştir. Yeni yönetimin NATO ve CENTO'ya bağlı kalacağını bildirmesinin ABD ve Batı dünyası için önemli olduğunu ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/7/40/16/Ek A4/ 16.06.1960/Sayı: 1).

Darbe yönetimi, dış politikada tatbikat nüanslarında değişiklikten ve Ortadoğu ile ilişkileri geliştirmekten söz etse de, Türkiye'nin dâhil olduğu ittifaklar nedeniyle ve yaptığı anlaşmalar Türk dış politikasında radikal düzeyde denilebilecek değişikliklere gidilmesinin kolay olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte 27 Mayıs iktidarı Demokrat Parti'nin (DP) dış politika uygulamalarına eleştirel yaklaşmıştır. MBK, DP iktidarının bağımsızlık mücadelesi veren ülkelere yaklaşımını benimsemediklerini ve başta Bağlantısızlar olmak üzere Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkileri geliştirmek istediklerini ve bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin yanında olacaklarını gösteren açıklamalar yapmışlardır (Fırat & Kürkcüoğlu, 2009: 785).

MBK'nın, Batı ittifakı içinde kalarak çok yönlü bir dış politika benimseme niyetinde olduğunun ve bu doğrultuda Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme düşüncesinde olduğunun işaretleri 11 Temmuz 1960'da TBMM'de açıklanan hükümet programında da görülmektedir. Programda, Ortadoğu ülkelerine karşı ilgi ve yakınlık duyulduğu belirtilmiştir. Arap ülkelerinin hürriyet, bağımsızlık ve refah yolunda ilerlemelerini devam ettirmelerinin kuvvetle arzu edildiği ifade edilmiştir. Mısır ve Irak ile var olan dostluk bağlarının daha da güçlendirilmesi konusunda bu iki ülke ile karşılıklı anlayış içinde olunmasından memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir. Programda, Afrika ülkelerine de değinilmiş ve bu memleketlerin refah ve huzur içinde gelişmelerinin temenni edildiği ve bütün milletlerin barış ve huzur içinde bağımsızlıklarını elde etmelerinin Türkiye'nin en fazla değer verdiği ülkelerden biri olduğu vurgulanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, 1. Cilt, 11. 07 1960: 4-5).

16 Eylül 1960 tarihinden MBK içinden bir grup, yayınladığı bildiride Türkiye'nin gelecekteki bağımsızlık mücadelelerinin ve özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesinin destekleneceğini bildirmişlerdir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 786). Bu açıklamadan bir gün sonra Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel, "Biz Fransızlarla dostuz, Cezayir'le aralarındaki gerginliğin halli için her türlü arabuluculuğu yaparız." demiştir. Gürsel konuşmasının devamında "Biz bağımsızlığı için mücadele eden milletlere sempati duymaktayız. Tabii ki fiili olarak bir müdahaleyi düşünmüyoruz ancak aralarında anlaşmazlık olan devletlerin arasını bulmaya çalışacağız." Açıklamasını yapmıştır (Milliyet Gazetesi, 18. 09. 1960: 1, 5). Bu gelişmeler yeni yönetimin DP döneminden farklı bir dış politika benimseyeceğini göstermiştir. Ancak burada bir sorun vardır. Türkiye'nin Cezayir konusunda karşısına aldığı ülke NATO üyesi olan Fransa'dır. Gürsel'in arabuluculuk teklifine Geçici Cezayir Hükümeti olumlu yaklaşırken, Fransa resmi bir yanıtta bulunmamıştır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 786).

Yukarıda belirtilen gelişmelerin Arap dünyasını memnun ettiği görülmektedir. 15 Eylül 1960 tarihinde İstanbul'a gelen Suudi Arabistan Prensi Faysal Al Suud, "İnkılap hükümetinin dış politikadaki tutumu Arap âleminde Türkiye'ye karşı duyulan dostluk hislerini tazeledi ve kuvvetlendirdi." değerlendirmesini yapmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 16.09.1960: 1).

DP döneminde Türkiye Cezayir konusunda Fransa'nın yanında yer almıştı. Bu dönem Türkiye'nin Cezayir'in bağımsızlık mücadelesini desteklemesi, dış politikada değişikliğe gidileceğini göstermiştir. Bununla birlikte Türkiye dış politika konusunda çelişkili bir süreç içine girmiştir. MBK'nın Cezayir konusundaki tutumunun Dışişleri Bakanlığı'ndan destek görmediği anlaşılmaktadır. MBK üyeleri Türkiye'nin Cezayir'in yanında yer almasını tarihi bir sorumluluk olarak görmüştür. Dışişleri Bakanlığı ise MBK'nın bu tavrının Türkiye'yi NATO üyesi olan Fransa ile karşı karşıya getirdiği ve bu durumun başta Türkiye'nin Ortak Pazar'a üyeliği olmak üzere birçok konuda sorun yaşamasına yol açabileceği düşüncesiyle hareket etmiştir. Bu durumda Türkiye'nin Cezayir'e fiili olarak destek veremediği, söylem düzeyinde destekten öteye gidemediği görülmektedir (Şahin & Sarı, 2017: 27). Bu dönem dış politikada yapısal bir değişiklik yerine söylem düzeyinde değişiklik benimsenmiştir diyebiliriz. Buna rağmen MBK'nın bu girişimleri Türk dış politikasında değişimi işaret etmesi açısından öneme sahiptir.

Mısır ile Suriyeli idareciler arasında yapılan görüşmeler sonucunda 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) kurulmuştu (Bylge, 2020).¹ 1961 yılına gelindiğinde Suriye'de Nasır yönetimine karşı çıkarılan isyan isyancıların başarısı ile sonuçlanmış ve Suriye'deki yeni yönetim BAC'dan ayrıldığını açıklamıştır. Bu gelişmenin ardından önce Ürdün, ardından da Türkiye yeni Suriye Hükümeti'ni tanımışlardır (Milliyet Gazetesi, 30.09.1961:1; 29.09. 1961: 1). Türkiye bu gelişmeyi Suriye'nin iç meselesi olarak gördüğünü ifade etmiştir. Türkiye'nin bu tutumu Suriye'yi memnun ederken Mısır'ı rahatsız etmiş, Kahire yönetimi Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 786). Türkiye'de yönetimi elinde tutan MBK'nın Suriye'de yaşanan bu olay karşısındaki tutumu, DP Hükümeti'nin 1958 yılında Irak'ta meydana gelen darbe karşısında sergilediği tutumdan farklılık göstermektedir. DP Hükümeti Irak'a müdahaleyi düşünmüştür. MBK ise bunun Suriye'nin iç meselesi olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

2.2. 1961-1965 Yılları Arası Arap Ülkeleri ile İlişkiler

1961 yılı sonbaharına gelindiğinde MBK, ülke yönetimini sivillere bırakmıştır. 20 Kasım 1961 tarihinde İsmet İnönü'nün Başbakan olduğu 1. Koalisyon (8. İnönü) Hükümeti kurulmuştur. 1965 yılına kadar da ülkeyi koalisyon hükümetleri yönetmiştir (Şahin & Sarı, 2017: 29; Erkmen, 2018: 1230-1231).

Bu dönem Türkiye ile Irak sınırında, Irak kaynaklı sorunlar yaşanmıştır. 1958 yılında yönetimi ele geçiren General Kasım'ın gücünü artırmak amacıyla Kürtlerden ve SSCB'den destek alması ve SSCB ile ilişkilerini geliştirmesi Türkiye tarafından yakından takip ediliyordu. Türkiye'nin Kasım ile yollarını ayırması uzun sürmemiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 786). Kuzey Irak'taki Kürtler, 1962 yılının Nisan ayında bir Kürt devleti kurmak amacıyla uzun süre devam edecek bir ayaklanmayı başlatmışlardır (Fırat, 2009: 787). Türkiye, Irak'taki Kürt ayaklanması Türkiye'ye sızmadığı için olayları uzaktan incelemekle yetinmiştir. Ancak Bağdat'ın isyanı bastırmak için yürüttüğü faaliyetler sırasında Ankara-Bağdat arasında sınırda yaşananlardan kaynaklı sorunlar yaşandığı görülmektedir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 786-787).

9 Temmuz 1962 tarihinde SSCB yapımı iki Irak uçağı Türkiye sınırını geçerek Güneydoğu Anadolu'da iki hudut köyünü ve bir jandarma karakolunu bombalamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 10.07.1962: 1). Buna Türkiye'nin tepki göstermesi üzerine Irak olayın yanlışlıkla yaşandığını bildirmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 787). 14 Temmuzda da Barzani taraftarlarının bir köye saldırması ve çatışma sırasında bir Türk askerinin şehit olması Türkiye'nin hem Irak Hükümetiyle hem de isyancı Barzani taraftarlarıyla sorunlar yaşadığını göstermektedir (Milliyet Gazetesi, 15.07.1962: 1). Bu olumsuz durum Ağustos ayında da devam etmiştir. SSCB yapımı Irak uçaklarının 15 Ağustos sabahı ve öğleden sonrasında Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde bir köyü ve karakolu bombalamaları sonucu iki asker şehit olurken bir asker de yaralanmıştır. Bunun üzerine Türkiye Irak'a uyarı yapmak durumunda kalmıştır (Milliyet Gazetesi, 16.08.1962: 1; Cumhuriyet Gazetesi, 16.08.1962: 1). Bu saldırı olaylarının devam etmesi üzerine Türk uçakları Ağustos ayının farklı günlerinde iki Irak savaş uçağını vurarak düşürmüştür (Ulus Gazetesi, 17.08 1962: Kuruloğlu, 2017: 195). Bu gelişmeler üzerine bazı milletvekilleri Başbakan'a bir telgraf göndererek bombardımanlar karşısında bir şeyler yapılması hususunu dile getirmişlerdir (BCA, 30-1-0-0/ 50-304-9/Ek D3/17.08.1962/Sayı: 1-5). Hükümet ise aldıkları tedbirlerle Irak tarafından uçaklarla yapılan tacizlerin sona erdiğini

¹ Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'nden ayrılmasına rağmen, Mısır, BAC ismini 1971 yılına kadar kullanmaya devam etmiştir (Bylge, 2020).

açıklamış, ancak sorun devam etmiş açıklamadan birkaç gün sonra Irak saldırılarını tekrarlamıştır. Irak, uçağının düşürülmesiyle ilgili Türkiye'ye gönderdiği notada uçağın Irak'ın hava sahasında düşürüldüğünü ileri sürerek Türkiye'nin tazminat ödemesini ve özür dilemesini istemiştir (Kuruloğlu, 2017: 195). Bu durum karşısında bir gazetede Türkiye'nin Irak'a uyarısı denilecek düzeyde bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda; Irak ile Türkiye'nin dost ülkeler olduğu, Irak'ın kuzeyindeki isyancılarla yürüttüğü mücadele sürecinde zaman zaman sınırı aşan müdahalelerine Türkiye'nin sessiz kaldığı ancak son yaşananların ve Türk askerinin hayatını kaybetmesinin durumu kontrolden çıkma noktasına getirdiği belirtilmiştir. "Irak'taki Kasım yönetiminin sorumluluklarını Türkiye'ye yüklemeye çalışmasının anlamının olmadığı, Kasım'ın bu akıbeti şüpheli, basiretsiz uygulamalarından vazgeçmesinin Türkiye'nin temennisi olduğu" belirtilmiştir (Ulus Gazetesi, 20.08.1962; Kuruloğlu, 2017: 195-196). Türkiye'nin ortamı yatıştırmaya çalışmasına rağmen Irak Türkiye'ye karşı olumsuz tutumunu bir süre daha sürdürmüştür. 3 Eylül 1962'de TBMM'nin açılmasıyla birlikte mecliste en çok tartışılan konulardan biri Irak ile yaşanan sınır sorunu olmuştur. TBMM'de bu konuyla ilgili soru önergesini cevaplayan Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Irak konusunda Türkiye'nin barışçıl politikalar uygulayan bir devlet olduğu ve milletlerarası hukuka göre hareket ederek sınır güvenliğini sağlamaya çalıştığı yönünde bir konuşma yapmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 6. Cilt, 1. Dönem, 111. Bileşim, 03.09.1962: 298-302).

Türkiye ile Irak arasında yaşanan sorunlar 1963 yılının sonbaharına gelindiğinde başka bir boyuta taşınmıştır. Yabancı basın Irak'ta Kürt ayaklanmasını bastırmak için yürütülen harekâta Irak Hükümeti kuvvetlerine Türk subaylarının fiili olarak yardım ettiği, Türk Hava Kuvvetlerinin de harekâta katıldığı yorumları yapıyordu. Ayrıca Türkiye'nin öncülüğünde Türkiye, İran ve Irak arasında isyancı Kürtlere karşı bir ortak hat oluşturulması yönünde çalışmalar yapıldığı, Türkiye'nin CENTO'dan bomba temin edip bunları Irak'a verdiği gibi haberler radyolarda ve gazetelerde yayınliyordu. Dışişleri Bakanı Erkin TBMM'de yaptığı konuşmada bu suçlamaların doğru olmadığını belirtmiştir. Bakan Türkiye-Irak sınırında yaşanan sorunlar olduğunu bu nedenle Türkiye'nin uluslararası hukuka uygun bir şekilde sınır güvenliğini sağlamaya yönelik tedbirler aldığını ifade etmiştir. Irak ile Türkiye arasında "mevcut dostluk ve iyi komşuluk anlaşmasının derpiş ettiğini" belirten Bakan Türkiye'nin Irak'la iyi ilişkiler kurmaya çalışıldığını da vurgulamıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, , 20. Cilt, 1. Dönem 128. Bileşim, 02.09.1963: 504). Bu yaklaşımlar 1963 yılında Türkiye'nin Irak'la ilişkilerini iyileştirmeye çalıştığını göstermektedir. Yaşanan bu süreçte 1966 yılına gelindiğinde Irak, Türkiye sınırında yaptığı bombardımanlar sırasında verdiği zarar nedeniyle Telli Özdemir adındaki kişiye 71 bin liralık tazminat ödemek durumunda kalmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı 16, 26 Ocak 1966: 72-73).

Türkiye söz konusu yıllarda dış politikada yalnız kaldığı bir süreç yaşamıştır. Yaşanan Kıbrıs sorununa çözüm için başta ABD olmak üzere Batı'dan da Arap ülkelerinden de destek alamamıştır. Bu süreçte ABD'nin bazı uygulamaları Türkiye'yi rahatsız etmiştir.

SSCB, 1962 yılında Küba'ya nükleer başlıklı füze yerleştirme girişimini başlatmıştır. Bu durum ABD topraklarına yönelik tehlikeli hal aldığı için ABD bunu kabul etmemiştir. İki ülkeyi savaşın eşiğine getiren bu sorun yapılan diplomatik girişimler sonucunda ABD'nin Türkiye'de bulunan Jüpiter füzelerini sökmeye karşılık SSCB'nin Küba'ya füze yerleştirmekten vazgeçmesi ile çözüme kavuşmuştur. Bu konuda Türkiye'yi endişelendiren ve Türkiye-ABD ilişkilerinin gözden geçirmesine sebep olan gelişme; ABD, NATO ve Türkiye arasında yapılan anlaşmalarla Türk topraklarına yerleştirilen füzelerin Türkiye'ye hiç bilgi verilmeden sökülmesi

kararının alınmasıdır. Bu durum Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini ve 1947'den beri uygulanan, Türk dış politikasını sorgulamaya başlamasının ilk adımı olmuştur diyebiliriz (Erkmen, 2020: 75-81; Erhan, 2009: 681-685).

Türk dış politikasının değişmesine etki eden gelişmelerden biri de Johnson mektubudur. Kıbrıs sorunu 1963 yılı ile birlikte buhrana dönüşmüştü. Bu nedenle Türkiye'de Kıbrıs'a müdahale etme tartışmaları gündem konusu idi. Bu ortamda, ABD Başkanı Johnson, Başbakan İnönü'ye 5 Haziran 1964'te bir mektup göndermiştir. Johnson mektubunda, Türkiye'nin Kıbrıs adasına yapacağı herhangi bir askeri müdahaleye karşı olduğunu kesin bir dille bildirmiştir. Ayrıca ABD tarafından hibe edilen silahları Türkiye'nin Kıbrıs'a yönelik bir harekâta kullanamayacağını ifade etmiştir. Johnson ayrıca, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı olası bir müdahaleye karşılık SSCB Türkiye'ye müdahale ederse NATO'nun Türkiye'yi koruma zorunluluğu olmadığını ifade etmiştir (Şahin & Sarı, 2017: 25; Bal, 2002: 94-95). Bu tehditkâr içerikli mektup, Türkiye'nin ABD ve SSCB ile ilişkilerini, dış politika anlayışını ve Türk askeri yapısını ciddi olarak gözden geçirmesine sebep olmuştur.

Birleşmiş Milletler (BM)'nin 17 Aralık 1965 tarihli (2077/XX) Genel Kurul toplantısında Kıbrıs konusu görüşülmüştür. Bu toplantıda Türkiye adına, Senatörlerden Celal Tevfik, milletvekillerinden Settar İksel, Ertuğrul Akça, Erol Yılmaz Akçal yer almışlardır (BCA, 30-18-1-2/190-69-1/Ek 105/ 21.11.1965/Sayı: 1). Genel kurulda; Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ne hiçbir şekilde müdahale edilmeyeceği kabul edilmiştir. Bu Türkiye'nin hiç istemediği bir durumdu. Burada Türkiye yalnız bırakılmıştır. Oylamada Arnavutluk, ABD, İran ve Pakistan Türkiye'nin yanında yer alırken, Türkiye'nin müttefiki Batılı devletler çekimser kalmıştır. Ayrıca Bağlantısız grubundaki ülkelerden birçoğu kararın lehine oy vermiştir. İslam ülkeleri de karara çekimser kalmışlardır. Oluşan bu tablo Türkiye'nin 1947 tarihinden itibaren uyguladığı tek yönlü dış politikanın bir sonucu olarak yorumlanmıştır (Armaoğlu, 2010: 1006; Şahin & Sarı, 2017: 26). Bu karar karşısında Dışişleri Bakanı Çağlayangil, "Türkiye'nin takip ettiği siyasete, muahedelerden doğan haklarına hiçbir tesir icra edemeyeceği için, bizim aleyhimize bir kuvvet olarak telâkki ve kabul edilemez... Türkiye bakımından bu karar hiçbir taahhüt ve vecibe doğurmamaktadır ve asambelenin bu kararın tatbikini istemek yetkisi yoktur." açıklamasını yapmıştır (Dışişleri Belleteni, 1965: 91-93). ABD'nin Küba Krizi ve Johnson mektubu ile aldığı tutum Türkiye'nin Türk-ABD ilişkilerini sorgulaması gerektiğini gösterdiği gibi, BM'nin bu kararı da Türkiye'nin dış politikasını her yönüyle gözden geçirip çok yönlü bir dış politika benimseyip uygulamaya koyması gerektiğini ortaya koymuştur.

Bu yaşananlardan önce Türkiye'nin BM'de yaşanacak olumsuzlukların önüne geçmek için girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Ankara, 1964 yılında düzenlenen "2. Bağlantısızlar Konferansı"nın ardından Kıbrıs konusunda uluslararası alanda yalnız kaldığını anlamıştır. Bu nedenle 1965 yılında toplanacak BM Genel Kurul toplantısından önce tedbirler almaya çalışmıştır. Bu amaçla Ortadoğu, Asya, Afrika ve Latin Amerika'ya akademisyenler, diplomatlar, siyaset adamları ve gazetecilerden oluşan 7 iyi niyet heyeti göndermiştir. Dışişleri bakanlığınca, bu heyetle 70'den fazla devlete Cumhurbaşkanı'nın mesajı iletilmiştir. Ziyaret edilen devletlerle ilişkilerin geliştirilmesi için imkânların araştırılması ve Kıbrıs hakkında Türkiye'nin görüşünün izah edilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. İyi niyet heyetinin görevlendirilmesinde en önemli sebebin BM'de Kıbrıs konusu görüşülürken Türkiye'nin desteklenmesini sağlamak olduğu görülmektedir (Dışişleri Belleteni, 1964: 5; Fırat, 1997: 147-150; Şahin & Sarı, 2017: 28). Ancak yukarıda da yer verildiği gibi Türkiye bu girişimleriyle BM'de istediği desteği elde edememiştir.

Adalet Partisi'nin (AP) 1965 yılındaki hükümet programından anlaşıldığına göre 1961-1965 koalisyon hükümetleri döneminde Arap ülkeleriyle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve bu amaçla diplomatik temsilcilikler bu ülkelerle karşılıklı olarak yüksek seviyeye çıkarılmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Cilt, 2. Dönem, 5. Birleşim, 03.11.1965: 94) . AP Hükümeti'nin dış politikada kendisinden önceki süreçte yaşananları dikkate alarak hareket ettiği görülmektedir.

2.3. 1965-1971 Yılları Arası Arap Ülkeleri ile İlişkiler

10 Ekim 1965 tarihinde yapılan milletvekili genel seçiminde tek başına iktidara gelen AP (Erkmen, 2018: 1231) hazırladığı hükümet programında, Müslüman memleketlerle hakiki ve yakın bir dostluk kurmanın ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmenin partinin başlıca amaçlarından olduğu belirtilmiştir. Arap ülkelerinin “meşru dâvalarında” Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilecekleri, bütün Asya ve Afrika ülkeleriyle de ilişkilerin geliştirmesi gayesinin güdüleceği beyan edilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Cilt, 2. Dönem 5. Birleşim, 03.11.1965: 94). AP'nin Arap ülkelerinin “meşru davaları” derken Arap-İsrail sorununa vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.

AP'nin 3. Genel Kurulunda bir konuşma yapan Başbakan Demirel, Türkiye'nin, her zaman dış politikada bağımsız hareket ettiğini ve bu politikanın milletin menfaatlerine uygun olduğunu ifade etmiştir. AP'nin devraldığı bu dış politika anlayışını aynen sürdürdüğünü belirtmiştir (BCA, 30-1-0-0/ 47-279-4/Ek C4/ 27.11.1966/Sayı 43- 44). Demirel, 1967 bütçe görüşmelerinde ise dış politika konusunun partilerin işi olmadığını belirtmiştir. Dış politikada devletlerin karşılıklı menfaatlerinin olduğunu ve karşılıklı adımlar atılırken buna dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (BCA, 30-1-0-0/47/280/4/Ek C4/ 1967/Sayı: 41; Millet Meclisi, 14. Cilt, 2. Dönem, 66. Birleşim, 27.02.1967 s.297).

Türkiye'nin, 1960 yılından itibaren başlattığı Ortadoğu'ya yönelik olumlu söylemlerine ilk olumlu karşılığın Irak'tan geldiği görülmektedir. Irak Cumhurbaşkanı Abdussalam Arif, “Daily News Gazetesi ”ne verdiği demeçte: “Türkler ve bizler aynı kader yolunda ilerleyen ve aynı güçlüklerle karşılaşan milletleriz. Tarihi, tabii ve kültürel ilişkilerimizin bizi ne denli yaklaştırdığını söylemem gereksiz. Türk milletinin itimadını kazanmak için gereken halde dost elini uzatacağımıza emin olabilirsiniz.” mesajını vermiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 16, Ocak 1966: 69). Irak'ın Türkiye'ye yönelik attığı bu olumlu adım; Irak Dışişlerinde görevli Devlet Bakanı Adnan El Paçacı'nın 7-11 Şubat 1966 tarihli Türkiye'ye yaptığı resmi ziyareti ve ziyaret sırasında Irak yönetiminin Türk-Irak ilişkilerinin geliştirilmesini istediği yönündeki sözleriyle devam ettirilmiştir. Ziyaret sırasında Kıbrıs konusuna da değinen Paçacı, Kıbrıs'ın bağımsızlığının muhafaza edilmesi, Kıbrıs'taki iki cemaatin milletlerarası anlaşmalarla teminat altına alınan meşru haklarına tam saygı gösterilmesi ve sorunun barışçıl yollarla halledilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Paçacı, Kıbrıs konusunda birçok Arap ülkesinin de Irak ile aynı düşüncede olduğunu belirtmiştir (Bozkurt Gazetesi, 10. 02.1966: 1-3; Dışişleri Belleteni, Sayı: 17, Şubat 1966: 69-70). Bu yaşananlar, Türkiye'nin hedefleri doğrultusunda Ortadoğu ülkelerinden biri ile iyi ilişkileri geliştirmeye başladığını ve Türkiye'ye Kıbrıs konusunda Ortadoğu'dan desteğin geldiğini göstermektedir.

1966 yılının Şubat ayına gelindiğinde İslam paktları ve İslam konferansı dünya basınının gündemindeydi. Ve Türkiye'nin İslam Konferansı ile ilgili ne yapacağı merak edilen

konulardandı. Bununla ilgili Türkiye'ye sorulan soruları cevaplayan Başbakan Demirel, "Türkiye'nin politik gaye taşımayan, gruplaşmalara yol açmayan İslam konferanslarına katılabileceğini" belirtmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 17, Şubat 1966: 39). Başbakan'ın bu sözleri üzerine ajanslar tarafından Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini keseceği ve İslam Konferansına katılacağı değerlendirilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Oktay İşçen devreye girerek bu haberlerin yalan olduğunu belirtmiş ve İsrail'le ilişkilerin kesilmeyeceğini ifade etmiştir. İşçen, Hükümet programında ve Dışişleri Bakanı'nın beyanatlarında belirtildiği gibi Türkiye'nin Ortadoğu ve Mağrip Müslüman ülkeleriyle "uzun, hakiki ve yakın" dostluk kurmak ve çeşitli alanlarda verimli işbirlikleri yapmak istendiğini belirtmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 18, Mart 1966: 35). Ticaret Bakanı Macit Zeren de 16 Mart 1966 tarihinde yaptığı açıklamada: "Arap âlemi ile tarihi bağlarımız mevcut olduğu halde, iktisadi ve ticari ilişkilerimiz layık olduğu seviyede değildir." sözüyle AP Hükümeti'nin Arap ülkeleriyle ticari ve iktisadi ilişkileri de geliştirmeye çalıştığını göstermiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 18, Mart 1966: 43-44).

Türkiye ile Mısır arasında ticari ilişkilerin Şubat 1966 yılında hareketlendiği görülmektedir. Türk ve Mısırlı yetkililer 21 Şubat'ta Kahire'de bir araya gelerek iktisadi alanda görüşmeler başlatılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 17, Şubat 1966: 43). Bunu, Mısır Ankara Büyükelçisi'nin Ankara radyosunda Türk-Arap dostluğundan övgüyle söz etmesi ve uzun bir geçmişini belirttiği müşterek yaşayışın devamını istemesi takip etmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 18, Mart 1966:36). 16 Mart'ta iki ülke arasında 6 milyon dolarlık bir karşılıklı ticaret anlaşması yapılmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 18, Mart 1966: 42). 17 Mart 1966'da Devlet Başkanı Nasır tarafından, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken kabul edilmiş ve yapılan görüşmede Türkiye Mısır ilişkileri ve önemli görülen uluslararası problemler gözden geçirilmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 18, Mart 1966: 45). Ayrıca Mısır Dışişleri Bakan Yardımcısı Hasan El - Feki, 5 Kasım 1966'da Türkiye'yi resmi düzeyde ziyaret etmiş ve Türk yetkililere Türkiye ile Mısır arasında kültür anlaşması yapılmasına yönelik bir anlaşma taslağı getirmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 26, Kasım 1966: 49-50).

Mısır ile ilişkilerde görüldüğü gibi 1966 yılında Arap ülkeleriyle karşılıklı ziyaretlerin yapıldığı iyi ilişkilerin geliştirilmeye çalışıldığı yıl olmuştur. Iraklı yetkililerin Türkiye'ye yaptığı ziyarete karşılık Türk Dışişleri Bakanı Çağlayangil 23 -26 Mayıs 1966 tarihleri arasında Irak'ı ziyarette bulunurken (Dışişleri Belleteni, Sayı: 20, Mayıs 1966: 6) Irak Başbakanı Abdurrahman El- Bazzar 3-6 Temmuz günlerinde Türkiye'ye bir resmi ziyaret yapmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 22, 7 Temmuz 1966: 52-54). Yine Temmuz ayında Ürdünlü yetkililerle Amman'da bir araya gelinmiş ve bir ticaret anlaşması imzalanmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 22, 28 Temmuz 1966: 42). Bu dönem Ortadoğu ile karşılıklı ilişkiler devam etmiştir. Suudi Arabistan Kralı Faysal 29 Ağustos - 4 Eylül tarihleri arasında Türkiye'ye bir resmi ziyarette bulunmuştur. Kral Faysal yaptığı konuşmada, "Kardeşlerim, ben bu aziz vatana ikinci defa geliyorum. Bir şans eseri olarak, ilk ziyaretimi 1932 yılında Atatürk zamanında yapmıştım... Esasen ben kendimi bu ülkenin bir ferdi ve vatandaşı olarak addediyorum. Beni kardeş ve vatandaş olarak kabul eden sizlere şükran duygularımı sunarım..." ifadelerini kullanmıştır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 23, 29 Temmuz 1966:23). Bu ziyaretleri 1-6 Aralık 1966 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yaptığı Tunus ziyareti takip etmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 26, Aralık 1966:11). Bu süreçte Dışişleri Belleteninde 1966 yılında yaşananlara genel olarak bakıldığında Suriye ile ilişkileri Suriye'de yaşayan Türkler ile Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin malları sorununun meşgul ettiği görülmektedir.

Bu dönem Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde amacı ile Arap ülkelerinin Türkiye'den beklentilerinin farklı olduğu söylenebilir. Türkiye bu dönem hala darbe sürecinin etkisinde görünmektedir. Laik Türkiye'nin Arap ülkeleriyle siyasi ilişkiler kurması zor görünüyordu. Türkiye bu ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirmek ve bu ülkelerin Kıbrıs konusunda desteğini almak düşüncesindeydi. Arap ülkeleri ise Filistin konusunda Türkiye'nin kendilerini desteklemesinin arzusu içindeydiler. Ancak Türkiye CENTO üyesiydi ve İsrail'in tarafını tutan ABD'nin müttefikiydi (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 789). Bu sebeplerle Arap ülkelerinin Türkiye'ye yaklaşmaları kolay olmuyordu. Türkiye bu sorunu aşma fırsatını 1967 Arap-İsrail Savaşı ile yakalamıştır. Türkiye bu fırsatı değerlendirip Arap ülkelerinin Türkiye'ye güvenmesi ortamını oluşturmuştur.

1967 yılının bahar aylarında başta Suriye olmak üzere Arap ülkeleri ile İsrail arasında sorunlar artmıştır. Süreç savaşa doğru giderken 23 Mayıs 1967'de Irak, Suriye ve Mısır büyükelçileri Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na ziyaret ederek bölgede çıkacak sorunlarda Türkiye'nin Arap devletlerini desteklemesini istemişlerdir. Bakanlık, Türkiye'deki ilgili makamların Orta Doğu'da yaşananları dikkatle takip ettiğini ifade etmiştir (Dışişleri Belleteni, Sayı: 32, Mayıs 1967: 36). Arap ülkelerinin İstanbul'da görevli konsolosları dönemin Batı karşıtı ve etkin gazetelerinden olan Cumhuriyet'i ziyarette bulunarak gazeteye Arap tezlerini aktarmışlardır (Gülrenk, 2019: 68). Türkiye bu süreçte Arap ülkelerini desteklemek adımlar atmıştır.

Türkiye 1967 savaşı başlamadan önce sorunların arttığı Mayıs ayında yaptığı açıklamada: "Türk Hükümeti her zaman olduğu gibi bir kere de buhrana sebebiyet veren durumun mütalaasında BM yasasıyla hak ve adalet prensiplerine dayanılması gerektiği inancındadır. Bu arada, Hükümetimiz, komşularıyla iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır." açıklamasını yapmıştır. Türkiye yaptığı açıklama ile BM yasasına uygun hareket edilmesi gerektiğine vurgu yaparken Arap ülkelerinin yanında olacağının da işaretini vermiş görünmektedir. Ortadoğu'da yaşanan bu ortamda, 22-24 Mayıs 1967 tarihleri arasında Türkiye, Ortadoğu ülkelerindeki, Cezayir, Şam, Bağdat, Amman, Cidde, Kahire, Kabil büyükelçileri ile Tel Aviv Maslahatgüzarını toplantıya çağırarak Ortadoğu ülkeleriyle ilişkiler ve Mısır- İsrail çatışmasını görüşmüştür (Dışişleri Belleteni, Sayı: 32, Mayıs 1967: 7, 34). Toplantıda, Arap ülkelerinin hepsi ile ikili ilişkileri her alanda geliştirmek, Arapların kendi aralarındaki sorunlara taraf olmamak ve bölge anlaşmazlıklarına ve Arapları bölecek paktlara dâhil olmamak kararı alınmıştır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 789). Toplantının 28 Mayıs'ta açıklanan sonuç bildirisinde, "Türkiye komşularıyla iyi ilişkiler çerçevesinde" bölgede barış istemekte denilerek Araplara destek verileceği vurgulanmıştır (Gülrenk, 2019: 68).

Bu süreçte, El-Ahram Gazetesi, NATO üyesi Türkiye'nin Arap-İsrail uyuşmazlığında Arap ülkelerinin yanında yer aldığını belirttiğini ve Türkiye topraklarındaki NATO'nun üslerinin Arap ülkelerine karşı kullanılmasına izin verilmeyeceğinin ve Suriye sınırında askeri sığınak yapılmayacağını sözünü verdiğini dünyaya duyurmuştur (Dışişleri Belleteni, Sayı: 32, Mayıs 1967: 41).

5 Haziran 1967'de başlayan Arap-İsrail Savaşı, SSCB ve ABD'yi Ortadoğu'da tekrar karşı karşıya getirmiş ve mesele milletlerarası bir durum kazanmıştır. Savaşta, Doğu bloğu ülkeler Arap ülkelerinin yanında yer alırken ABD ve İngiltere İsrail'in lehine "hayırhah bir tarafsızlık politikası" takip etmişlerdir. 6 Gün Savaşı olarak anılan 1967 Arap-İsrail Savaşı 10

Haziranda sona ermiştir. Savaşta İsrail ezici üstünlük sağlamış ve Arap devletlerinin topraklarını işgal etmiştir. Bunun üzerine savaşın bittiği gün Türkiye; “kuvvet istimali suretiyle arazi kazancı sağlanması veya pozisyon takviyesi yoluna gidilmesine karşıyız.” açıklaması yaparak İsrail’in yeni topraklar kazanmasına karşı olduğunu ifade etmiştir. Türkiye ayrıca önce Suriye’ye ardından savaşta zarar gören diğer Arap ülkelerine yardım teklif etmiş ve bu ülkelere gıda, yiyecek, ilaç vb. yardımlarda bulunmuştur (Dışişleri Belleteni, Sayı: 33, Haziran 1967: 6-33). Türkiye bütün bu uygulamalarını İsrail’le ilişkilerini kesintiye uğratmadan yürütülmüştür.

Türkiye 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasındaki tutumunu konunun BM’de görüşülmesi sırasında da sürdürmüştür. Çağlayangil, savaş sonrası BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmada Araplara “büyük sempati beslediklerini,” Arap ülkelerinin savaş nedeniyle içine düştükleri zor koşullardan bir an önce çıkmalarını istediklerini belirtmiştir. Türkiye’nin savaş yoluyla toprak elde edilmesine karşı olduğunu tekrar etmiş ve BM Genel Kurulu’nun İsrail’e ele geçirdiği Arap topraklarını geri vermesi yönünde baskı yapması gerektiğini belirtmiştir (Gülrenk, 2019:69; Dışişleri Belleteni, Sayı: 33, Haziran 1967: 54-57).

Bu dönem, ABD ile görüş ayrılığına düştüğü için NATO’nun askeri kanadından ayrılan Fransa ile Türkiye arasında da iyi ilişkiler kurulmuştur. Arap-İsrail çatışmasında, Fransa’daki Charles de Gaulle yönetimi ile Türkiye görüş birliği içinde olmuşlardır (Gülrenk, 2019: 69). 27-30 Haziran tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Sunay, Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile birlikte Fransa’da davetli olarak bulunmuştur. Fransız yönetimi ile yapılan görüşmeler sonucunda açıklanan ortak bildiride Ortadoğu’da yaşananların iki hükümeti de endişelendirdiği belirtilmiştir. Ayrıca açıklamada Arap- İsrail savaşını üzüntüyle karşıladıklarını, askeri harekât nedeniyle vukuu bulan toprak işgallerinin kabul edilemez olupbittiler olduğu kanaatinde olduklarını ve sorunların çözüme kavuşturulmasının yolları olduğu yönünde iki ülkenin aynı düşüncede olduğunu gösteren bir açıklama yapmışlardır (Dışişleri Belleteni, Sayı: 33, Haziran 1967: 61-62).

BM Genel Kurulu’ndaki konu ile ilgili oylamada Türkiye, Batı ve ABD’den ayrılıp Araplarla birlikte oy kullanmıştır. İsrail’in 1967 Arap-İsrail Savaşı’ndan önceki sınırlarına çekilmesi yönündeki 242 sayılı Güvenlik Konseyi kararını da desteklemiştir (Fırat- Kürkçüoğlu, 2009: 790). Bununla birlikte Türkiye İsrail’in güvenli ve kabul edilmiş sınırlara sahip olma hakkını da tanıyacaktı (Armaoğlu, 2010: 1009). Türkiye AP döneminde Arap ülkeleriyle İsrail arasında yaşanan sorunlarda Arapların yanında yer alırken Arap ülkelerinin iç işlerine ve birbirleri arasında çıkan sorunlara karışmamaya da özen göstermiştir. Başta Mısır ve Suriye olmak üzere bütün Arap ülkeleri Türkiye’nin 1967 Arap-İsrail Savaşı sürecinde ve savaş sonrasında izlediği politikalarından memnun kalmışlardır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 790). Ağustos 1967’de Türkiye’ye bir ziyarette bulunan Suriye Dışişleri Bakanı, Türkiye’ye 1967 Savaşı sırasında takındığı tutumdan dolayı teşekkür etmiştir. Aynı şekilde Mısır Hükümet Sözcüsü Hasan El Zeyyad da Türkiye’nin savaş sırasındaki davranışını öven bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Suudi Arabistan Kralı da Cumhurbaşkanı Sunay’a Arapların bu zor durumlarında Türkiye’nin onlara verdiği desteği hiç unutmayacaklarını ifade etmiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında Arap devletleriyle İsrail arasında yaşanan sınır sorunlarında da Arap ülkelerinin yanında kalmaya devam etmiştir. Bütün bu gelişmeler Türkiye’nin bundan sonra Kıbrıs konusunda Arap ülkelerinin desteğini almasını sağlamıştır (Gülrenk, 2019:69-70). Bundan böyle Türkiye Arap- İsrail sorunlarında Arap ülkelerinin yanında yer alırken, Arap ülkeleri de Kıbrıs konusunda Türkiye’nin yanında olmuşlardır. AP döneminde Türkiye ile Arap devletleri arasında yaşanan bu gelişmeler DP döneminde yaşananların tam tersi şekilde

sorunsuz, karşılıklı çıkarlar ve elde edilen dostane bir havada geçmiştir diyebiliriz. Arap ülkeleri ile bu şekilde bir ilişki sürdürülürken, AP'nin hem kendi tabanının hem de ABD karşıtı sol kesimin desteğini aldığı görülmektedir. Ancak İslam Konferansı Örgütü konusunda laiklik tehlikeye girecek endişesi yaşanmış ve bu konuda AP bu endişeleri dikkate alarak hareket etmiş görülmektedir.

Kudüs'te 21 Ağustos 1969 tarihinde meydana gelen Mescid-i Aksa yangını ve bu olay üzerine toplanan İslam Zirve Konferansı 1967 Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Ortadoğu'nun yanı sıra daha geniş bir İslam coğrafyasıyla ilişkilerini geliştirmesine imkân veren, başka bir gelişme olmuştur. Mescid-i Aksa yangını üzerine Türkiye büyük bir tepki göstermiş ve Türkiye'nin İslam ülkelerinin yanında olduğu bizzat Başbakan Demirel tarafından dile getirilmiştir. 22-25 Eylül tarihleri arasında Fas'ın Başkenti Rabat'ta toplanan İslam Zirve Konferansına Türkiye adına Dışişleri Bakanı Çağlayangil katılmıştır. Türkiye bu zirveye katılarak Arap ülkelerinin yanı sıra İslam dünyası ile de bir organize bağ kurmuş oluyor ve dış politikasını yeni bir boyuta daha taşıyarak güçlendiriyordu. Türkiye İslam Zirve konferanslarına 1981 yılında yapılan toplantısına kadar Dışişleri Bakanı düzeyinde katılırken bu tarihten itibaren Başbakan düzeyinde katılmaya başlamıştır (Armaoğlu, 2010: 1009-1010).

Dış politika çalışmaları yukarıda belirtildiği gibi yürütürken, ordunun içeride ve dışarıda yaşanan bazı gelişmeleri ileri sürülerek 12 Mart 1971 tarihinde verdiği bir muhtırayla AP Hükümeti istifa etmek durumunda kalmıştır. Böylece Türkiye'de yönetimin ordunun kontrolüne geçtiği bir süreç yaşanmıştır. Bu, Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra gerçekleşen ikinci askeri müdahaledir ve son olmayacaktır (Ertem, 2018: 657-658; Milliyet Gazetesi, 13.03.1971: 1).

3. 1973-1980 Yılları Arası Arap Ülkeleri ile İlişkiler

AP Hükümeti'nin 1965 yılından başlayarak sürdürdüğü çok yönlü dış politika uygulamalarını 12 Mart 1971 ara rejiminin devam ettirmediği anlaşılmaktadır. Bu yeni dönemde tekrar Türkiye'nin yönü ABD'ye çevrilmiş ve haşhaş yasağı gibi ABD istekleri doğrultusunda bir dış politika yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu dönem Irak ve Suriye'de Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler yaşanmıştır. 1972 yılında Irak'ın SSCB ile İyi Komşuluk ve Dostluk Anlaşması imzalaması Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Aynı şekilde, Türkiye'deki silahlı devrimci gençlerin Suriye üzerinden Lübnan'a geçerek Filistin kamplarında askeri eğitim alarak Türkiye'ye dönmeleri Türkiye-Suriye ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönem Irak ve Suriye ile bu olumsuz durumlar yaşanırken Türkiye -Mısır arasında olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Mısır yönetiminde bu dönem değişiklik olmuş ve Enver Sedat iktidara gelmiştir. Mısırdaki bu yeni yönetim 18 Temmuz 1972 yılında SSCB askeri tesislerini kapatmış ve Sovyet uyruklu teknisyenleri sınır dışı etmiştir. Mısır bu dönem dış politikasında ABD ile yakınlaşmıştır. 13 Eylül 1973 tarihinde Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken Mısır'a bir ziyaret düzenlemiş ve böylece Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında dengeler yeniden değişmiştir. Türkiye bu dönem SSCB ile iyi ilişkiler kuran Irak ve Suriye yerine Batı'ya yönünü dönen Mısır yönetimi ile ilişkilerini geliştirme çalışmalarını artırmıştır (Fırat & Kürkcüoğlu, 2009: 794).

Ekim 1973'e gelindiğinde Türkiye 'de yeniden demokratik düzene geçilmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin 1971 Askeri Muhtırası ile uzaklaştığı çok yönlü dış politika uygulamalarına ve bu kapsamda Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye önem verdiği görülmektedir. 1980 yılına kadar süren bu dönem boyunca hem Ecevit'in Başbakanlığında kurulan hükümetler hem de

Milliyetçi Cephe'nin kurduğu koalisyon hükümetleri bu politikayı sürdürmüşlerdir. 1973 yılında OPEC ülkelerinin uyguladığı ambargo ve 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerçekleştirmesiyle Batı ile ilişkileri gerginleşmesi gibi nedenlerle Ankara, Arap ülkelerle ve üçüncü dünya ülkeleriyle siyasi ve ekonomik alanda ilişkileri geliştirmeye ihtiyaç hissettiği bir süreç yaşamıştır (Duran & Karaca, 2013:132; Sönmezoğlu vd. 1992: 17).

1973 yılında IV. Arap- İsrail Savaşı patlak verdiğinde Türkiye III. (1967) Arap- İsrail Savaşı'nda olduğu gibi Arapların yanında yer almış ve İsrail'in 1967 yılında işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini savunmaya devam etmiştir. ABD'nin İsrail'e yardım için İncirlik üssünü kullanmasına izin vermediği gibi SSCB uçaklarının Arap ülkelerine yardım götürebilmesi için hava sahasını bu uçaklara açmıştır (Şahin & Sarı, 2017: 40). Bununla birlikte Türkiye, İsrail'in kabul edilmiş ve güvenli sınırlara sahip olması gerektiğini de savunmaya devam etmiştir (Armaoğlu, 2010: 1010).

1973 Arap İsrail Savaşı'nın oluşturduğu ortamda petrol krizin yaşanması Türkiye'de önemli bir sorun haline almıştır. Buna 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nın gerçekleştirilmesi nedeniyle ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargo da eklenmiştir. Bu olumsuz koşullar içinde yaşayan Türkiye'nin bu sorunları aşabilmesi için Arap ülkelerine daha çok yakınlaşması gerekiyordu. Bunu yaparak Arap ülkelerinden petrolü uygun koşullarda alabilirdi ve yine Arap ülkelerine ihracatını artırabilirdi. Bu dönem Türkiye için özellikle gıda maddeleri ve tüketim maddeleri ihracatını artırmak için Ortadoğu'daki pazarlara girmek konusu önemli olmuştur (Armaoğlu, 2010: 1010-1011; Sırım, 2018: 5755). Türkiye'nin Arap devletlerine yönelik uyguladığı yakın politika sonuç vermiş; 1973 yılında patlak veren petrol krizi sırasında OPEC ülkeleri uyguladıkları petrol kısıtlamasında Türkiye'yi kısıtlamadan muaf tutmuşlardır. Bununla birlikte Türkiye ile Irak arasında 27 Ağustos 1973'de "Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması" yapılmıştır. Bu anlaşma "Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı"nı kapsıyordu. 1977 yılının Ocak ayında hat işletmeye açılmış ve böylece Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu petrolün yaklaşık 2/3'ü karşılanırken Türkiye buradan kira geliri de elde etmiştir (Şahin & Sarı, 2017: 40-41; Demir, 2007: 189).

Ankara, bu dönem Arap ülkeleri ile iyi ilişkileri geliştirmeyi sürdürmüştür. 1975 yılının Ocak ayında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Filistin halkının yasal olarak tek resmi temsilcisi olduğunu kabul etmiştir (Duran & Karaca, 2013: 133). 10 Kasım 1975 tarihinde BM Genel Kurulu'nun Siyonizm'i ırkçılığın bir türü olarak kabul ettiği karara Türkiye de olumlu yönde oy kullanmış ve bu girişimleriyle Araplarla, İsrail arasında yaşanan sorunlarda yine Arap ülkelerinin yanında olduğunu göstermiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 795; Uzer, 2011: 144). Mayıs 1976'da İstanbul'da toplanan İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) Dışişleri Bakanları toplantısında Filistin ve Kıbrıs meseleleri arasında paralellik kurulmuştur. Bunda Türkiye'nin amacı Ortadoğu devletlerinin Kıbrıs Rum yönetimi ve Yunanistan'ın savunduğu tezlere destek vermelerinin önüne geçmek olarak yorumlanmıştır (Duran & Karaca, 2013:133; Davison, 2004: 16-17). Ankara, aynı yıl FKÖ'nün Türkiye'de büro açmasına da izin vermiştir. Bunun yanı sıra İKÖ tarafından 1977 yılında Tripoli'de yapılan zirve konferansında Kıbrıs konusunda Türkiye'ye net ve açık bir şekilde destek verilmiştir. FKÖ'ye 5 Temmuz 1979'da Türkiye'de temsilcilik verilmesi söz konusu olmuştur. Türkiye bütün bunları yaparken İsrail'le ilişkilerini de belli bir seviyede tutmaya çalışmıştır. İsrail ile diplomatik ilişkilerini göz önünde tutarak İsrail temsilcisiyle Filistin temsilcisini bir tuttuğunu göstermek amacıyla Filistinli temsilciye de "maslahatgüzar" seviyesi vermiştir (Ari, 2007: 380).

Mısır'ın ABD ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması sonucu olarak 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail ile Mısır arasında Camp David anlaşmaları yapılmıştır. Anlaşmalar 1978 yılında hazırlanmaya başlanmış ve 1979 yılında da imzalanmışlardır. İmzalanan bu anlaşmalardan biri "Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve Anlaşması" diğeri "Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Anlaşması" dır (Erkmen, 2009: 3). Bu anlaşmalar nedeniyle Arap dünyası Mısır'a karşı geniş oranda ekonomik ve siyasal boykota girişmişti. Türkiye ise bu sürecin başında Arap ülkeleri ile birlikte buna karşı koymak yerine Mısır ile ilişkilerini sürdürmeyi benimsemiştir. Ancak 1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi 1977 yılına gelindiğinde Türkiye'de daha çok hissedilir olmuştur. Bu nedenle Türkiye'nin Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler içinde olması gerekiyordu. Bunun için Camp David anlaşmalarını Türkiye reddetmek durumunda kalmıştır (Duran & Karaca, 2013:134; Sander, 2001: 544-545).

Arap ülkeleriyle Türkiye arasında ticari ilişkilere bakıldığında, 1970'li yılların başlarında "Türk-Arap Ticaret Odası" kurulmuştur. Türkiye'nin İslam ülkelerine yaptığı ihracat ürünlerini tarım ve tarıma dayalı sanayii ürünleri ve canlı hayvan ile karkas et vb. ürünler oluştuyordu. Buna 1980'li yıllarda taşıt araçları, cam, camdan mamuller, demir çelik ürünleri gibi ürünler eklenecektir. Türkiye İslam ülkelerinden petrol ve petrol ürünleri ithal ediyordu (Şahin & Sarı, 2017: 40-41).

İslam Zirvesi konusunun Arap ülkeleri gündemine alınması ile birlikte Türkiye'de yoğun tartışılan konulardan biri Türkiye'nin bu zirveye katılıp katılmaması konusu olmuştur. Türkiye 1960 yılından itibaren çok yönlü dış politika uygulamaya çalışmış ve bu uygulamada İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine ayrı bir önem vermiştir. Ancak 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında bir Arap zirvesi toplanması çalışmaları başlatılınca Türkiye'nin bu zirveye katılması konusu tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin tereddütlerinin iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi İslam Konferansı Ortadoğu ülkeleri arasında yeni bir liderlik yarışını ve buna bağlı olarak da bir ayrışmayı başlatmıştı. Türkiye'nin tereddütlerinden ikincisi ise laik bir yapıya sahip olan bir ülkenin böyle bir konferansa katılıp katılamayacağı konusuydu. Bu konu içeride tartışmalara yol açmıştı. Bu koşullar içinde Türkiye toplantıya Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılarak Ortadoğu ile ilgili başlattığı politikayı sürdürmüştür. Bununla birlikte Türkiye Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılarak içerideki eleştirilerin dozunu düşürmeyi amaçlamış görünmektedir. Ayrıca Türkiye konferans sonunda benimsenen kararları "BM'nin kabul veya tasvip ettiği kararlara uygunluğu nispetinde desteklediğini açıklayarak rezerv koyma gereği duymuştur. Ayrıca Türkiye, İsrail'le her türlü ilişkinin kesilmesi yönündeki karara da katılmamıştır." (Arı, 2007: 353).

İran'da İslam İnkılabı 1979 yılında gerçekleşmiş ve bu gelişme siyasi dengeleri sarsmıştır. Bu durum karşısında ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını muhafaza edebilmek için İsrail, Türkiye ve Mısır'a dayanma planını uygulamaya koymuş görünmektedir. Bu ortamda Türkiye'de 1980 askeri darbesi gerçekleşmiştir. Darbe yönetimi döneminde Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır ve diğer Körfez ülkeleriyle yakın ilişki kurmayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Türkiye- Suriye ilişkilerinde ise olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlanacaktır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 795-796).

4. Sonuç

1960 askeri müdahalesiyle birlikte yönetime el koyan MBK, DP iktidarının dış politikasına eleştirel yaklaşmış ve dış politikada çok yönlülüğü benimseyeceğini ilk haftadan itibaren vurgulamaya başlamıştır. MBK tarafından Arap ülkeleri ile ilişkilerin geliştirileceği

belirtildiği gibi bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin de yanında olunacağı ifade edilmiştir. Ancak Türkiye Batı ittifakı içinde yer alıyordu. Darbe sabahından itibaren her fırsatta uluslararası ittifaklara bağlı kalınacağı da belirtilmiştir. Bunun nedeni yapılan anlaşmalara dayanarak Türkiye'ye müdahale etme yetkisine sahip olan ABD'nin herhangi bir müdahalesinin önüne geçmekti. Bu koşullar içinde MBK döneminde dış politikanın çok boyutlu hale getirildiği söylenemez. Arap ülkeleri ile ilişkileri geliştirme ve bağımsız olma mücadelesi veren ülkelerin yanında yer alamaya yönelik söz söylemekten öte gidemediği görülmektedir.

MBK, 1961 yılında yönetimi sivillere bırakmıştır. Böylece 1961-1965 yılları arasında ülkeyi koalisyon hükümetleri yönetmiştir. Bu dönem dış politikada yaşanan olaylar dış politikanın fiili olarak da çok yönlü hale getirilmesinin önemini ortaya koymuştur. Bu olaylar 1962 Küba Krizi, 1963 yılı ile birlikte Kıbrıs sorununun tırmanışa geçmesi, 1964 Johnson mektubu ve 1965 yılında BM Genel Kurlunda Kıbrıs konusunda alınan karardır. 1962 yılında yaşanan Küba Krizi ile birlikte iki bloklu dünyada yumuşama sürecine geçilmesiyle de Türkiye'nin dış politikasını çok boyutlu hale getirmesinin önü açılmıştır. Bu koşullar içinde koalisyon hükümetleri dış politika uygulamalarını geliştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Ortadoğu ile ve Ortadoğu'daki Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için çalışmalara geliştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu dönem Türkiye ve Irak arasında sınır sorunu yaşanmış ve bu olumsuz durum iki ülkeyi belli bir süre meşgul etmiştir.

1965-1971 yıllarında ülkeyi yöneten AP Hükümetleri döneminde 1962-1965 yılları arasında yaşanan dış politikayla ilgili olumsuz gelişmeler göz önünde tutularak ve bloklar arasında yaşanan yumuşama sürecinden faydalanılarak koalisyon hükümetlerinin Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirmeye yönelik başlatılan çalışmaları hızlandırılmıştır. Arap ülkeleriyle karşılıklı ziyareteler gerçekleştirilmiş, bu ülkelerle ticari, kültürel vb. anlaşmalar imzalanmış ve bu süreçte Arap ülkeleri Kıbrıs konusunda Türkiye açısından olumlu olan açıklamalar yapmaya başlamışlardır. Arap ülkelerinin Türkiye'den beklentileri, İsrail'le yaşadıkları sorunlarda Türkiye'nin Arap ülkelerinin yanında yer alması idi. Türkiye 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkelerini desteklemiş, İncirlik Üssü'nün Arap ülkelere yönelik kullanılmasına izin verilmeyeceğini belirtmiş ve uluslararası toplantılarda Arapları desteklemiştir. İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini açıklamıştır. Arap ülkelere savaş nedeniyle duydukları ihtiyaçlar doğrultusunda yiyecek, gıda ve ilaç gibi yardımlarda bulunmuş ve bu gelişmeler Arap ülkelerinde memnuniyetle karşılanmıştır.

1971 Askeri Muhtırası ile birlikte Arap ülkeleri ile ilişkiler yavaşlama sürecine girmiş görünmektedir. 1973 genel seçimi ile birlikte 1980 yılına kadar ülkeyi yine koalisyon hükümetleri yönetmiştir. 1973 yılından itibaren Türkiye için Ortadoğu ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bunun nedeni 1973 yılıyla birlikte yaşanan petrol krizidir. Bu kriz Türkiye'yi olumsuz yönde etkilemiştir. 1973 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye yine Arapların yanında yer almış, İncirlik Üssü'nün kullanımına izin verilmediği gibi, SSCB uçaklarının Türk hava sahasından geçerek Arap ülkelere yardım etmesine de izin vermiş ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi gerektiğini dile getirmeyi sürdürmüştür. Arap ülkeleri ise Türkiye'yi petrol ambargosu uyguladıkları ülkelerin dışında tutmuştur. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması ve petrol sorununun artarak devam etmesi Türkiye için Arap ülkelerini vazgeçilmez hale getirmiş, bu nedenle ilişkiler geliştirilerek sürdürülmüştür. Türkiye bu dönem İKÖ'ye Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılırken, FKÖ'yü de tanımış ve FKÖ'nün Türkiye'de bir temsilcilik açmasına izin vermiştir. 1980 Askeri Darbesi

gerçekleşmiştir. Bu dönem de Arap ülkeleri ile ilişkilerin devam ettiği görülmektedir. Ancak bu dönem Suriye ile ilişkiler bozulma aşamasına girmiştir.

Sonuç olarak iki askeri darbe arasında dış politikada yaşanan olayların Türkiye'nin tek yönlü dış politika uygulamalarının ülkeye zarar verdiğinin görülmesini ve dış politikada çok yönlü uygulamaların başlatılmasını sağladığı görülmektedir. Bu dönem çok yönlü dış politika uygulamaları sürdürülürken Arap ülkeleriyle ilişkilere ayrı bir önem verilmiş, bu ülkelerle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmış ve bunda mesafe kat edilmiştir diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA, 30-18-1-2/155/1/1/Ek 76/ 30.05.1960/ Sayı: 1.

BCA, 30-1-0-0/7/40/16/Ek A4/ 16.06.1960/Sayı: 1.

BCA, 30-1-0-0/ 50-304-9/Ek D3/17.08.1962/Sayı: 1-5.

BCA, 30-18-1-2/190-69-1/Ek 105/ 21.11.1965/Sayı: 1.

BCA, 30-1-0-0/ 47-279-4/Ek C4/ 27.11.1966/Sayı 43- 44.

BCA, 30-1-0-0/47/280/4/Ek C4/ 1967/Sayı: 41.

Resmi Belgeler

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 3, 1964.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Ankara), Sayı 16, 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 18, 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 15, 1965.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 17, 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 20, 1966.

Dışişleri Belleteni, (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 32, 1967.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 22, 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 23, 1966.

Dışişleri Belleteni (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Ankara), Sayı 26, 1966.

Millet Meclisi (TBMM) Tutanak Dergisi, 20. Cilt, 1. Dönem, 128. Bileşim, 02.09.1963, s. 199-528.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 6. Cilt, 1. Dönem, 111. Bileşim, 03.09.1962, s. 298- 345.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1. Cilt, 2. Dönem, 5. Birleşim, 03.11.1965, s. 73-104.

Millet Meclisi, 14. Cilt, 2. Dönem, 66. Birleşim, 27.02.1967 ss.703-802.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı 1. Cilt, 11. 07 1960, s. 1-8.

Gazeteler

Bozkurt Gazetesi, El Paçacı, Arapların Kıbrıs'ın bağımsızlığının devamına taraftar olduğunu söyledi, 10.02. 1966.

Cumhuriyet Gazetesi, Irak uçakları 4-5 defa bize tecavüz ettiler, 16.08.1962.

Cumhuriyet Gazetesi, İki Irak uçağı bir karakolumuzu, iki köyümüzü bombaladı, 10.07.1962.

Cumhuriyet Gazetesi, Yeni dış politikamız Arap âleminde büyük memnuniyet yarattı, 16 Eylül 1960.

Milliyet Gazetesi, 18.09. 1960.

Milliyet Gazetesi, Barzaniler bir köyümüze hücum ettiler, 15.07.1962.

Milliyet Gazetesi, Demirel istifa etti. 13.03.1971.

Milliyet Gazetesi, Irak uçakları iki erimizi şehit etti, 16.08.1962.

Milliyet Gazetesi, Meclis feshedildi, 28.05.1960.

Milliyet Gazetesi, Suriye'de dün bağımsız hükümet kuruldu, 30.09.1961.

Milliyet Gazetesi, Suriye'de ihtilal oldu, 29.09. 1961.

Ulus Gazetesi, 17.08 1962.

Ulus Gazetesi, 20.08.1962.

Kitaplar ve Makaleler

Arı, T. (2004). Geçmişten günümüze Türkiye'nin Ortadoğu politikasının analizi ve ilişkileri belirleyen dinamikler. 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, İdris Bal (Ed:), (667-699), Nobel Yayın Dağıtım.

Arı, T. (2007). Geçmişten Günümüze Ortadoğu; Siyaset, Savaş Ve Diplomasi. 3. Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul.

Armaoğlu, F. (2010). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995). 17. Baskı, Alkım Yayınları, Ankara.

Atabey, F. (2014). İkinci dünya harbi öncesi Türk-İngiliz-Fransız ortak deklarasyonu. Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 31 (7), 296-304.

Bal, İ. (2002). Türk dış politikası (1960-1980). Türkler Ansiklopedisi, (Güzel, H.C. Çiçek, K. Koca, S. Ed.). Cilt 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

Bilgin, B. S. (2017). Turkey's foreign policy towards the Middle East in the 1950's and its impact On Turco-Arab relations, Gazi Akademik Bakış, 11 (21), 245-259.

Bylge (2020). Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958-1961), [https://bylge.com/p/birlesik-arap-cumhuriyeti-\(1958---1961\)-5ea8c6a6212aff000763ba23](https://bylge.com/p/birlesik-arap-cumhuriyeti-(1958---1961)-5ea8c6a6212aff000763ba23) (Erişim Tarihi:11.08. 2020).

Davison, R. H. (2004). Kısa Türkiye Tarihi, Durdu Mehmet Burak (Cev.), 1. Baskı, Babil Yayıncılık, Ankara.

Demir, Y. (2007). 1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Duran, H. & Karca, A. (2013). 1950 – 1980 döneminde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 14 (1), 121-136.

- Erhan, Ç. (2009). ABD ve NATO'yla ilişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, Baskın Oran (Ed.), I. Cilt, I, 681-715, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erkmen, A. (2018). Türkiye'de 1950 ile 2002 yılları arasında uygulanan genel seçim sistemlerinin halk iradesine etkisi, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 18 (3), 1225-1247.
- Erkmen, A. (2020). Soğuk Savaş Yıllarında Türk Amerikan İlişkileri (1945-1990). İKSAD Publishing House. <https://www.iksad.net/sosyal-ve-beseri-bilimler> (Erişim Tarihi: 14.07. 2020).
- Erkmen, S. (2009). Güvenlik Yazıları: Ortadoğu Barış Süreci. Mustafa Aydın (Ed.), No:47, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/12/OrtadoğuBarisSureci_SerhatErkmen_v.2.pdf (10.05. 2020).
- Ertem, B. (2018). 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrası ara rejim ve Türkiye siyasetine etkileri (1971-1974). Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8 (14), 655-676.
- Fırat, M. & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla ilişkiler. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, Baskın Oran (Ed.), I. Cilt, (784-796), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fırat, M. (1997). 1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Fırat, M. (2009). 1962-1975 Kuzey Irak Kürt ayaklanması. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, Baskın Oran (Ed.), I. Cilt, (784-787), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gönlübol, M. & Sar, C. (1997). Atatürk Ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gülrenk, M. S. (2019). Adalet Partisi İktidarında (1965-1971) Türk Dış Politikasındaki Değişim; Ortadoğu Örneği. [Yayınlanmamış doktora tezi], İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kuruloğlu, F. (2017). 27 Mayıs darbesi sonrası Türk dış politikasında yeni açılımlar: Ortadoğu ve Sovyetler Birliği ile ilişkiler (1960-1965). Karadeniz Araştırmaları, XIV (50), 1189-2006.
- Oran, B. (2009). 27 Mayıs ve ABD. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980, Baskın Oran (Ed.), I. Cilt, (653-680), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sander, O. (2001). Siyasi Tarih (1918-1994). 9. Baskı, İmge Kitabevi yayınlar, İstanbul.
- Sırım, V. (2018). Türkiye-Ortadoğu ülkeleri ekonomik ilişkilerinde 1973 petrol krizinin yeri. International Social Sciences Studies Journal, 4(26), 5753-5762.
- Sönmezoğlu, F., Gökalp, Y. Y., Arıboğan, D. Ü. & Dedeoğlu, B. (1992). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. 1. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Şahin, M. & Sarı, B. (2017). 1960-1980 dönemi Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve İslam ülkeleriyle ilişkileri. Akademik Ortadoğu, 11(2), 21-47.

- Topuz, A. D. (2016). NATO'ya inanıyoruz, CENTO'ya bağlıyız, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/07/20/natoya-inaniyoruz-centoya-bagliyiz> (9.10.2020).
- Uçarol, R. (2006). Siyasi Tarih (1789-2001), Der Yayınları, İstanbul.
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım, Ortadoğu Etütleri, C:2, S:2, ORSAM Yayınları, Ankara, 137-160.